

كوردستان و ريگا بازگانبييه كاني له دواي ئيسلام

دواي ئيسلام، كوردستان له خه تي ئه سلى ته واوي ريگا گرینگه كاني بازگانبييه كاني هه لکه وتبوو که يه کيک له گرینگه ترينيان ريگه ي مووسل بۆ ديمشق بوو له ويشه وه ده چۆوه قه رخه كاني ده ريبايي موديترا نه. پربايخي ئه م ريگه له و بابه ته وه بوو که يه ك بووني دين و حكومه ت له ناوچه كاني ده وروپيشتي ئه و خه ته، هاتوچۆي راحه تتره هاسانتر ده كرد.⁽⁸⁸⁾

له ريگه گرینگه كانيتر به تاييه تي له ده وره ي مه غول دا، ريگايه ك بوو كه له باسره راده چوه به غداو له وپرا به هه وليرداو به كيوه كاني كوردستان دا، به دواي تپه رين به مه راغه دا ده گه يشته ته وريز، ريگه ي ئه رمه نستاني گچكيش به ريگه شاخاويه كاني كوردستاندا ده چۆوه ئه رزه رۆم و سيواس و يا له ريگه ي وان و دياربه كريا ئاميديا ده گه يشته وه به نده ري " لاژاز Lagaz " له كه نداوي ئه سكه نده روون، كه ناوه ندي بازگانبييه كاني گه وره ي ئيتاليايي و فه رانسه وي و ئيسپانيايي بوو.⁽⁸⁹⁾ له م سه رده مه دا، گه راني گه ميبه له ده وهره ي ميزوپۆتامياش له ريگه ي چۆمه كاني ديجه له و فوراته وه رۆلي گرینگه ي هه بوو. شه تي ديجه هه ر له هه وه له وه كه لكي بازگانبييه كاني زۆر بوو به ره مه كاني ئه وه ره يمه له به ره رزاني كرپي گواستنه وه له هه رمنستان و كوردستان و شوپنگه لي تر بۆ به غداو شاره كاني تری بين النهرين به م رووباره دا

⁽⁸⁸⁾ ميژوري شارستانيه ت، شارستانيه تي ئيسلامي، وه رگيتراني نه بوالقاسم پاينده ل 302 به دوا

⁽⁸⁹⁾ ميژوري مه غول نووسيني عه بباسي ئيقبال و ميژوري كۆمه لايه تي، مرتچي زاوه ندي به رگي سيهه م ل 152

دهگۆيزراوه⁽⁹⁰⁾ به له بهر چاو گرتنى ئهوهى كه سه رچاوهى ئاوى ديجله له بانووى ئهرمه نستانه وه دهست پى دهكا، زۆر به توندى دهروا وهر بۆيهش پىي " دهلين" تىكرىت يا قهراخه بلىندهكان " قهراخه بهرزهكان مه جالى هاتوچۆي گهميه وانى نه هيشتوتوه، ئه و كاره له باشوورى ئهرمه نستان واته له كوردستانى باشوور را دهگونجى، به تايبهتى له نيزىك مووسل را به هۆي تىكه ل بونه وهى هيندىك له لقهكانى دىكهى زى، گهميوانى راحت تر و به سانايتر دهكرا.

بهشى ههشتم

شوينه واره ميژووييه كانى

كوردستان

له كۆتايى ئه م به شه دا ئامازه كردن به هيندىك له شوينه واره ميژووييه كانى كوردستان پيوسته، ههريويه له ژيره وه له سه ر ژماره يه ك له وانهى كه له پروانگه ي كۆنبوونى ميژووى ژيانى مرقايه تى و ههروه ها له حكومه ته كانى كه له دريژايى ميژوودا و له م ههريمه دا گرنگيان ههيه، ده دويين.

هه لكه وته ي جياوازي كوردستان بوته هۆي ئه وهى كه هه رده م جيگه ي سه رنجى سه ركه وتوان و ئيمپراتوران بى و وه زعى شازى كوردستان چ له بارى جوغرافيايى و چ له بوارى پيوهنديه وه كه به تايبه تى زۆر گرنگ بوه و ئىستاش هه ر ئه و گرنگيه ي هه يه، به م جو ره ش له بابته ستراتيجيى نيزاميه وه به تايبه تى ده روازه ي گرتنى ئيران بو دنياگرانى يونان و رۆمى بوه و به پيچه وانه ش شوينى ده ستپيكي ئه و دنياگره ئيرانيانه بوه كه له رۆژه لاتي دووره وه بو ده سه لات پهيدا كردن به سه ر ئيمپراتوريه كانى رۆم و يونان و ميسرو... ئه سه په يورغه و تونده كانى خويان تاو ده دا.

⁽⁹⁰⁾ ژيانى رۆژانه ي موسلمانان له چه رخه كانى نيوه راستدا، دوكتور مه زاھيرى

هەرچەند وەزعی سروشتی کوردستان وابوو که دەست وپراگەیشتنی زۆر دژوار بووو
هیندیك جار هەر نەدەگونجا، بەلام ئەو چرپیە ببووە هۆی ئەوەی که بەتەواوی دەورو
زەمانی میژوویدا ئەو خاکە ببیتە خالی سەرەکی گێرەوکیشەو تەوهری
سەرەنچراکیشی هەرە زۆرداەرکانی سەردەم. هەر لەبەر ئەوەش بوو که
ئیمپراتۆرەکانی ئێران و خاوەن دەسەلاتانی دەست پۆیوی دنیای ئەوکات که لە
هەلومەرجی هەریمە که ئاگادار بوون، خانوبەرەو شوینەواری خۆیان وەک
فەتخامەکان و تابلۆ مەدەنی و نیزامی... یەکانی خۆیان لەو هەریمەدا ساز کردو،
چونکه دلتیا بوون که بەهۆی گرینگبونی ولاتەکه و هاتوچۆیەکی تێیدا هەیه
دەکهویتە بەر سەرنج و چاوی خەلک و دواپەش بە هۆی هەساس بوونی ناوچەکان ئەو
ئاسەوارانە زیاتر دەمێنەو، لەلایەکی دیکەشەو ئەمادە بوون و شارەزایی کریکارانی
فەننی کوردستان و بەتایبەتی بەردبەر و بەردتاشەکان و ئەوانە شتی بەردینیان لەو
ناوچە که پیشتر هەر لەو کتیبەدا ئاماژە ی پیکراوە ساز دەکرد، ئەو بواری
دەرەخساند که لە سینگی سافو پان و بەرینی کێوکانی بەرەو ئاسمان هەلچوودا
ئاسەواری تازە و نوێتر بخولقین. لەسەر ئەو بنەمایە پادشاکی هەخامەنشی و
ساسانی و تەنانەت سەرکەوتوانی ئورارتویی و ئاشووریش بەکەلک وەرگرتن لەو
ئیمکانات و هەلومەرجە، تابلۆگەلێک لە خۆیان بۆ یادگار بەجێ بهێلن که هەرکامیان
خۆی بێ وینە و جیگە ی شانازین.

لێرەدا ئەوەش بێسوود نیە که بلیین ئاسەواری بەردینی کێوکان و ئەشکەوتەکانی
کوردستان تەنیا تاییبەتی بیرەوهری پادشاکان و ئیمپراتۆرەکان و خاوەن فەتخان نیە،
بەلکۆو زۆر ئاسەواری تریش هەن، وەک ئەشکەوتی لەبەرد هەلکەندرایی "گاندوک
Gand-Duk" و "شیروان"، "هۆرتەکەند" و "موکری قران" و "کەرەفتوو" و
"زاخۆ" و هەرەها بەردتاشی مەوجود لە شوینە جۆراوجۆرەکانی دیار بەکرو هەولێر
بەتایبەتی ئەوانە ی کەرکوک پووداویکی هونەری هۆزانوانی ئەو جیگایانەن که هەرکام
لە میژووی خەلکی ئەو خاکە دەوریکیان بینیوە، چونکه گوزارشتی تەواوی ئەوان

پيويستی به باس وخواسيکی زۆر ههيه و به قهولي مه شهوور حه فتا مه ن کاغه زي گه ره که، له بهر ئه وه نووسه ري ئه م کتیبه به شيوه ي بلاو و په راکه نده و به گویره ي بايه خ و گرینگیه کی که هه يانه چه ند دانه يه کيان وه ک نمونه يا به و هۆيه وه که له ميژوو و شانازيه کانی رابردووی ئه و خاکه دا گرینگن، باس ده کا.

شوینه واری تاقۆسان

ئه و دیارده هونه ري و ميژووييه يه کيک له دیارده زۆر گرینگ و سه رنج راکيشه کانی کوردستانه که به هۆی شاکانی ساسانیوه خولقاوه، له بهر ئه وه له شوینیک به ناوی تاقۆسان که له شه ش کیلومه تري باکووری پژهه لاتی کرماشان و له کوردستانی ئیران، له قه راغ جاده ی دیرینی به غدا - هه مه دان هه لکه وتوه و به تاق بوستان به نیوانگه .

تاقۆسان به پېچەوانەى ئاسەوارى ھەخامنشيان كە لە ناوچەى پارس دان، لە خاكى مادەكاندا ھەلكەوتووھ كە "ھېرتسفىلد" پېى دەلى: "دەروازەى ئاسيا"¹ و لە زەمانى دېرىن دا ناوھندى ستايشى "ئاناھىتا"ى خاى خۆر بوھ.

تاق بوستان شوپىنىكى زۆر خۆشە كە لە قەراغ گۆلاويكى سروشتى ھەلكەوتووھ و ئاوھكەشى ھى كانىگەلى گەورەيە كە لە قەلشتى كۆ ھەلدەقولن. لەلاى چەپ و يئەنەيەكى تاج دانانى ئەردەشېرى دووھەم ھەلكەندراوھ و لەلاى راستيشى ئاھورا مەزدا دەبېنرئ كە تاجىكى كۆنگرەدارى لەسەرھ و پووى لەشا كەردوھ و ئەلقەى سەلتەنەتى پېشكەش دەكا. كرىستەن سېن دەنووسى: پادشاو خودا بەرگىكيان لەبەردايە كە تا ئەژنۆيان ھاتوھ، داوئىنى جلكى شا كەمانىيە، ھەردووكيان چەشنە پانتۆلئىكيان لەبەر دايە كە لە خواروھ چىنى ھەيەو بە ھۆى بەندىكەوھ بە قولاپەى قاچىوھ نووساوھ، ھەركام كە مەربەندو گەردن بەندو دەسبەنديشيان پئوھە. لە پشت سەرى شا و يئەى بەسەر پئوھى ئىلاھەيەك ديارە كە بەرگەكەى وەكى ئاھورا مەزدا دەچئ و نوورى لەسەر بەرز دەبئتەوھ و چەپكەك نەباتى تايبەتى پئورەسمى ئايىنى كە "برسم"ى پئ دەگوترئ لە دەست دايە، پارسىيەكانى دەورەى تازە وا بېر دەكەنەوھ كە ئەو شكەى نوورى لئ ھەلدەستئ و يئەى دروستى زەردەشتە، بەلام دەبئ بزانيك كە لە راستيدا سىماى مېھرە كە لە دوو شوپىنى تریش دەبېنرئ و زۆر بە راشكاوئيش ناسېندراوھ، يەك لەوان لە موغبەرەى "ئانتىوخوس كماژن" و ئەوئىريان لە سكەكانى زەردەشتى پاشاكانى "تروشكايە Turshka"، لە ژېر پېى پادشاو ئاھور موزد (ئاھورموزدا) و يئەى دوژمنى لەبەر ھەلكەندراوھ كە كەوتۆتە سەر خاك و مېھر (خۆر) لەسەر گۆلى سېدر راوھستاوھ.^{2 3 4}

¹ - ھېرتسفىلد، دەروازەى ئاسيا، ل 57 بەدوا كە تەوئش لە لاپەرى 279 كىتېبى ئېران لە زەمانى ساسانىانى وەرگرتوھ.

² - ئېران لە زەمانى ساسانىان دا لاپەرى 280

³ - ھېرتسفىلد ل 59 بەدواو ل 66 بەدوا

⁴ - مېژووى سەنەتەتەكان (پېشەسازى، پۆپ A.IV. 160.

له ته نیشتی چه پی ئه و نه خشه، دوو ئه شکه وتی ده ستکرد هه ن که یه کیان له ویتیر گه وره تره، ئه شکه وته گچکه که به فه رمانی شاپووری سیهه م هه لکه ندراره که وینه ی خو شی له گه ل وینه ی شاپووری دووهه م که باوکی بوه له وئی دا له به رد تاشراوه که نیوه ی روخساریان له یه که و بیر له یه کتر ده که نه وه، نووسراوه یه کی له به رد هه لکه ندرایش به زمانی په هله وی له په نایه تی. شه والی چین دارو گه ردنبه ندو نه وار، به بسکی فرفری و ریشیکی نووک باریک که له ئالفه یه ک تیپه ریوه، له تایبه تمه ندی ئه و شوینه وارن و، هه ردوو شا ده ستیان له سه ر ده سکی شمشیر و کالانه کانیان داناره و تاجیکیشیان له سه ره که له هی شاپووری یه که م هه لگه راره ته وه. هیرتسفیلد ده نووسی: شیوه ی ئه و دوو که سه له وینه ی شمشیر به ده سته کان و هیندی ک شکلیتر ده چی که له ئه شکه وته کانی تورکستانی چین ده بیندرین و هه روه ها شیوه ی له وینه ی سه لیبیه کان و نه جیب زاده کان و ئوسقوفه کانی ئوروپای سه ده کانی نیوه پراست ده چی.⁵

به لام ئه شکه وتیکی دیکه ی که شاکاریکی ئه م چه شنه ئه شکه وتانه یه و ژوریش گه وره تر له ئه شکه وتی شاپووری سیهه مه، به فه رمانی خوسره و په رویز ساز کراوه، له به ر ده رگای چوونه ژورر تاقیکیان لیداره که به شیوه ی ده رگای کوشکه کانی سه لته نه تی ساز کراوه و نه خش و نیگاری زور جوانی لیکیشراوه. پایه کانی ئه و تاقمه له سه ر دوو کوله که داندراون و دریزه ی نه خش و نیگاری تاقه که داریکی پر لق و پوپ و گه لایه که له ده وری ستوونه کان هالاوه و گه لاکانی وه ک گه لای "که نگر" ده چی که یه کیک له گیاو گولی به هاری کوردستانه و له دواییدا به گولیکی جوانه وه کۆتایی پیدیت. هیرتسفیلد ئه و داره به نمونه ی ژیان ده زانی که له ئه فسانه کۆنه کانی ئیراندا به شفاهینه ری هه موو ده ردیک ده زانرا.¹⁻² له سه ره وه ی کوله که که که ده دوولای

⁵ - ده رازه ی ناسیا، هیرتسفیلد ل 68

¹ - ده رازه ی ناسیا، هیرتسفیلد

² - میژووی تاق بوستان، نه ردمان، بلاوکی Azs- islamica لایمه رده کانی 97 تا 79

سهره که ی نه وار یکی به چین ده بینرئ که به شیک له بهرگی ره رسمی پادشاکانی ساسانییه، له سهره وهی ئه و نه واره له ته نیشته که وانه ی تاقه که وینه ی دوو ئیلاهی سهره وتن یا "نیکه" بهرچاو دکه وی که هه رکام له لایه که وه تاجی شانازی به نه وار یکی شه پۆلاوییه وه به ره و یه کتری راده دین.

راست له نیوه راستی تاقه که دا شکل یکی هیلالیان ساز کردوه که جه مسهره کانی به ره و سهرن.³⁻⁴ دیواری پشته وهی ئه شکه وته که چوارگوشه و دوو نه خش ی بهرجه سته ی تیدایه که له دووقات دا جییان گرتوه. له دوولای نه خشه که، دوو کۆله که ی بهردین هاتوونه دهر که خشته یه کی قوولی له سهر رسم کراوه. سهری کۆله که کانیش هه ر ئه و نه خشه ی له سهره که له داره کانی به رده رگای ئه شکه وته که سازکراون.⁵ هیترتسفیلد کۆله که دارینه کانی ئه و پۆی ناوچه کانی کوردستان به دریزه ی هه مان سه بکی میعماری کۆله که به ندی دیهاتیانه ی قه دیم ده زانی.⁶

له م ئه شکه وته دا دوو نه خش یه کیان له سهره وه و ئه ویتریان له خواره وه کیشراون، له وی سهره وه دارئ و ره رسمی تاج دانانی شا نیشان ده دا، به شیوه یه ک که له نیوه راستی راره ستاوه و به دهستی راست تاجیک له ئاهورامه زدا که له لای چه پی راره ستاوه و هه رده گرئ، له لای دی "ئیلاهه" ئانهید یا ئانهیتاش خه ریکه تاجی ده داتی. ئه و قیتکه ی که له سهر تاجه که یه له نیو دووبالی هه لۆیه ک دا جیگیره و ئه و هیلاله ی که خۆره که ی تیدا کیشراوه ته وه له سهر ئه وه جل و بهرگی شاو شه وال و عه بایه کی دریزه که نوقمی جه واهیراته و نه خش ی رووپۆشه که ی له مرواری ده چی. ژنیکیش له لای راستی خوسره و په رویز راره ستاوه که نیشاندهری ئاوه کانی ئاسمان و سهرچاوه ی به ره که تی هه لپژاو بو سهر زه وی و به ره م هینه ری خاک یا هه مان

³— هه مان سه رچاره ژماره 1 ل 108 به دوا

⁴— میژوی سنعه ته کان بهرگی 4 پوپ، لاپه ره کانی 67 تا 159

⁵— ژاک دومورگان، بهرگی چواره م، ل 333 به دوا

⁶— هیترتسفیلد، ده روازه ی ناسیا ل 104 به دوا

٧. به لّام له نه خشى خواره ودها خوسره و په رويز به سواری و چه كه وه نيشان ددها كه كلاوئاسنينى له سهر ناوه و جه وشه نيكي ئاسنينى له بهر دايه و نيزه يه كيشى به ده ستي راسته وه، به ده ستي چه پيش قه لّخانيكي هه لگرتوه، كه مهربه ندو تيردانيكي پر له تيريشى به به ره وه يه. هه مووى ئه و شتانه به پوونى ديارن. ئه سپه كه ي هيديه و سينه به نديكي گولينگه دارى به به ره وه و زين و به رگيكي پاراوه و جوانى له پشته كه "شه بديز" يان پي گوتوه. له و نه خشه دا ئه وه نده سه ليقه به كار هاتوه كه به راستى شاكاره و پيوسته به خولقيته ره كه ي كه كه سيك بوه به ناوى "قنوس كورى سينيمار Sinimmar" نافه رين بگوتري. ٨. له ديوارى راستى تاقه كه دا تابلويه كي راوى نيره كيوى كيشراوه كه راوچيه كان له حاليكدا نيشان ددها كه وه دواى نيزيه كان ده كه ون و ئه وانيش توقيوو هه راسان له ده رگايه كي بچووكه وه ده چنه نيو حه وشه. له م تابلويه دا پادشا به سواری له سى شوين نيشان ددها كه له لاي سهر وه ئه سپى شا خه ريكي بازدانه و ژنيك چه تريكي له سهر هه لداوه و له پشت سهرى ئه ويش ريزيك ژن ديارن كه خه ريكي خوئواندن و شه پيوورو ته نبور ليدان. له بن ئه و به شه ش دا شا دياره كه به تير و كه وانى ئاماده وه حه يوان راو دهنى. له تابلوى هه ره خواريش دا، شا دياره كه يورغه به ئه سپه كه ي ده كا واده نوينى كه تيردانى به ده سته وه يه و له راو ده گه رپته وه و له لاي چه پى تابلوكه چه ند وشتره كيوى راوكراو به رچاو ده كه ون.

له ديوارى چه پى ئه شكه وتى خوسره و په رويز، تابلوى راوه به راز كيشراوه كه يه كجار به وردى كارى له سهر كراوه و، كو خه لكيك و چه ند جانه وه ريك نيشان ددها كه له شوينيكى قاميشه لّين و ژونگدان و ماسى و مراويه كي زور و هه روه ها پينج ريز فيل له لاي راستيان ده بيندرين كه له سهر پشتى هه ركاميان دوو فيله وان دوو پشته كي سوار بوون و خه ريكي راوه به رازن، به رازه كانيش به ترسه وه به ره و قاميشه لّانه كه

⁷ - نيران له زهمانى ساسانيان دال 481

⁸ - ميژورى ته بهرى ل 85 به دوا، ودرگيراو له ابن الفقيه الحمدانى

پاده که ن. ژنانیش له لوتکاندا خه ریکی سه وله لیدانن و دوو که ره جی که نه وانیش هر ژنان لپی ده خورن له دوو جیگه بهرچاو ده که ون. له نیوه پاستیدا وینه ی شا به قه لافه تیکی زور سروشتیه وه له بهرده که هه لکه ندراره له حالیک دا که له لوتکه ی یه که م دا پاره ستاوه و که مانی ناماده ی تیرهاویشتن کردوه، له لای چه پیشی ژنیکی پاره ستاوه خه ریکه تیری وی ده دا. له لوتکیکی تر دا دیسان ژنان خه ریکی لیدانی چه نگو و پاباردنن، له شوینیکی دی شا دوو به رازی به تیر نه نگاوتوه، دوا ییه که ی له یه کیکی له لوتکه کان دا شا که وانه که ی به دهسته وه گرتوه و وانیشان ده دری که له پاو بووته وه و پاو به تاله، هر له و نیزیکانه ده بیینی که فیله کان به خرتوم خه ریکی کو کردنه وه ی لاشه ی نه و گیانله به رانه ن که راو کراون.

کریستن سین دهنووسی: "نه و دوو تابلوییه و به تایبه تی تابلوی راوه به راز، نه وه نده به وردی کاری تیدا کراوه که هه موو شتیکی له گه ل یه کتر ده خوینیتیه وه و هیچی زیادی تیدا بهرچاو ناکه وی".⁵⁹ بهرگو و پوشاک، سه روسیمای گیانله به ره کان و به تایبه تی هی فیله کان و هه موو نه خش و نیگاره کان نه وه نده به جوانی و سه رنجه وه له به رد داتاشراون که به راشکاوی ده توانین بلین له شاکاره کانی بیوینه ی له به رد هه لکه ندراری دنیا یه، به شیوه یه که بینر مات و سه رسام ده کا. به له بهرچاو گرتنی نه وه ی که نه و به رد تاشیه به تایبه تی که ره نگیشیان ده کردن له تابلو کانی سه رپه رده ی نیگارکیشانی زور شاره زاش به دیمه ن ترن که به وته ی یاقووتی حه مه وی احمد بن الفقیه که پاشماوه ی ره نکه کانی له تا قوسان دیتون،⁶⁰ ده توانین زه ریفی و جوانی نه و تابلویانه جوانتر له وه ش که نیستا هه ن بینینه بهرچاوی خو مان، به وته ی هیندیکی که س نه گهر خه رمانه ی ده وری سه ری شا له چه ند وینه دا نابیندری

⁵⁹— تیران له زه مانی ساسانیان دا، نارتور کریستن سین، وهرگتیرانی ره شیدی یاسه می لاپه ره کان 36 تا 49

⁶⁰ زارد نیگاره بهرجهسته کان، لاپه ره کانی 12 تا 206 و هیترسفیلد له ده روازه ی ناسیا له 94 بهدراوه، یاقووت که کتیبی تیران له

زه مانی ساسانیانی وهرگرتوه

له بهر ئه وهیه که کاتی خۆی رهنگاری کراون به لام به هۆی درێژی ته مه ن پاک
بوونه وه. □□

به رگی پادشاو ئه وانی دیکه ش ئه وهنده جوان و پوون له و ته خته به رده داتا شراوه
که بینر به ئاسانی ده توانی ده گه ل ئه و پارچه ی که له موزهی پیشه هونه رییه کانی
برلینه □□ و هه ره ی ئه و زه مانیشه به راوردی بکا، □□ هه روه ها جلوه رگی شا که له
یه کیک له وینه کان دا شکلی ئه ژدیهای پیوه یه، که ئه مرۆ پیی ده لئین "سیمورغ" و
نمونه یه که له پارچه که ی ئیستاش له موزهی "ساو - کین سینگتۆن" ی چین
(South Kensington) دا مه وجوده. □□

له گو شه یه که له به له می کدا له نزیک ئه و ژنانه ی چه نگ لیده ده ن، پارچه فه رشیک
به رچا و ده که وی که نه خشه که ی له نیوان دوو زنجیره مرواریدا جیی گرتوه که بریتیه
له لاولویک که دوا ی پیچا و پیچ کردنیکی زۆر، ده گاته خونچه یه که، هیرتسفیلد به "قالی
گریدار" ی ناو ده با و ده لئ: دوا ی ئیسلامیش چینی فه رشی گریدار با و بو ه. □□
له کۆتایی ئه م با سه دا ده بی بلئین که تابلوی راوه به راز به راستی موعجیزه یه که له
هونه ری به ردتاشی و شاکاریکی به ته وا و مانایه.

ئه شکه وتی گه ندووک و به ردتاشی له وینده ری

گه ندووک ناوی گوندیکه له باکووری پۆژه لاتی عیراق و له سه ر شاری ئاکری "عقره
= ئاکری" ی کوردستانه و سالی 1947 ی زایینی به دوا ی راپۆرتیکی سه ره تایی،

⁶¹ - میژوری سه نه ته کان "پیشه سازی" پۆپ به رگی 4 - 163B و A

⁶² Kumatgewerle Museum

⁶³ نیران له زه مانی ساسانیان دا ل 494

⁶⁴ - ژاک دومورگان، به رگی چواره م، ل 333 به دوا و میژوری سه نه ته کان، پۆپ به رگی 4 ل 166

⁶⁵ - ده روازی ناسیا، هیرتسفیلد، ل 137 به دوا و ل 699

لېژنه يهك به سه روکايه تي "ئيسټون ليويد Ston-Lloyd له و شوينه خه ريکي لیکولینه وه بوون و نه و نه شکه و ته ی گندووکيان خسته به رخویندن.

به ردتاشی نه و نه شکه و ته له بواری کوښییه وه، زور قه دیمییه و ده گه ریته وه بو دورو زه مانی زور دور "سر.ای.اچ.لییارد" که له پیش نه و لېژنه يه له سالی 1850 دا نه و غاره ی دیوه، له لاپه ری 368 ی کتیبه که یدا که ناوی "نینه واو بابیل" ه نووسیویه تی: به ردتاشی نه و غاره هی دهوره کانی سه ره تایی ژیانی مروقیه تی و نه ژدادی نه و خه لکه (کوردا نه یه) که بو ه زاران سال به له ئیستاده گه ریته وه. □□ نه خش و نیگاری نه و نه شکه و ته، له زارکی نه شکه و تیکی زور گه وره ی سروشتییه که له دووبه ش پیک هاتوه "یه کیان به شی سه ره وه یه که دیمه نی راوه نیریه کیویه که له لایه ن پیاویک که چه که کی توور ه لداوه و به دهستی چه پ له نگه ری خو ی راده گری و نیریه که به شاخه قه فقهه که ی و نه دنامه کانیتری به روونی دیاره، به شیتری نه و به ردبرییه که له خواره وه ی نه و تابلوییه ی که باسما ن کرد جیگرتوه، وینه گه لیک له ژنان و پیاوگه لیک نیشانده دا که خه ریکی کاری ناسایین و، هه روه ها دوو که س له لای پاست خه ریکی له توکوت کردنی نیچرن و، ژنیکیش ده فریکی له سه ر سه رییه و ده بیا. دوو که س که یه کیان پیاویکی بی ریشه و نه ویتریان ژنیکی ناسایییه که له لای چه پ جیگیرن و بیر له مندالیک ده که نه وه که خه ریکی خواردنه، له پشت سه ری نه وان دوو که سیتر به رچا و ده که ون که مندالیان له باوه ش دایه. □□

به گویره ی بوچوونی نه و وه فده ی که لیوردبوونه وه بیان کردوه، نه و تابلویانه ی له و به رده هه لکه ندراون هی زه مانیکه که مروقت هیشتا له ریگه ی راوه وه ژیانی خو ی دابین ده کردو کشتوکال ره واجی نه بوه و له به رنه وه ی نه و ناوچه له ژیر دهستی ناشووریه کان دابوه، نه و به ردا نه شیان به زمانی ناشووری هه لکه ندوه، به لام له سه ر بنه مای نه و خویندنه به هوی دیرینه ناسانی تره وه کراوه، په نگه نه و شوینه واره

⁶⁶— به ردتاشی غاری گه ندوک له کوردستان، نویسنی پروفیسور توفیق وهه بی، وه رگیرانی محمد صدی ل 10

⁶⁷— هه مان سه رچاره ل 12

پيۋەندى بە ئاشوورەو ھەبى، بەلام شىۋەو پووخسارى ئەو يەكانەى لە بەرد
ھەلكەندراون زۆر بە ئاشكرابى نیشان دەدەن كە ئەوانە لە قەومەكانى نىشتەجىبى
ئەوى و باپىرانى كوردەكان (كۆرتىويەكان) ن كە بە وتەى ئەو لىكۆلەرەوانە حاشا
ھەلنەگرە ^{۱۱} و لە سەر يەك ھەموو ئەو لىكۆلەرەوانەى كە خويندەو ھەيان لە سەر ئەوى
كردووە، رابردووى ئەو شوپنەوارە دەگاتە نزيكەى سى ھەزار سال بەر لە دايك بوونى
مەسىح.

كەتیبە = "نووسراوہى بەردین" ى وان

لە شوپنەوارى زۆر بە نرخی بەردە نووسراوہى "وان" ە كە لە قەلاى شارى وانەو
ئەمرو توركەكان "ئورتاقاپو" يا دەرگای نيوانى پىدەلین، لە زەوى چەقیندراوہ.
نووسراوہ كەيان زۆر جوان و ھەستايانە سافو پەرداخ كردووە و زۆر لى زانانە
ھەليانكەندوہ، ھى خەشايار شای، شای شايانى ھەخامەنشيبە كە لە يەككە لە
لەشكر كيشيبەكانى خويدا بە جى ھىشتووە. لەم نووسراوہدا دواى سوپاسى ئاھور
موزدا، خوى دەناسينى و دەنووسى: "داریوش زۆر كارى جوانى كرد، يەك لەو كارانە
ئەو بوو كە فەرمانى دا ئەو بەردە بسوونەو ھە سافى كەن، بەلام ھىچى لە سەر
نەنووسى، دواى ئەو ھى من فەرمانم دا نووسراوہى لە سەر ھەلكەنن". ^{۱۱}

⁶⁸ - سەبەك ناسى، "ملك الشعراء بهار"، بەرگى يەك ل 36

⁶⁹ - "سبك شناسى ملك الشعراء بهار" بەرگى 1 ل 36

کۆشكى الحضرا = الحضر = حه ترا

پيشتر له مه پ ئه و كۆشكه كه پومييه كان "حه ترا" يان پيده گوت دواوين، كۆشكى الحچرا كه زور بهرينه و وهك شار ده چى، ئەشكانيه كان "پارتيه كان" له شارى "سه نجار" سازيان كردوه، گوايه ناوى ئه و شاره يان به ناوى سولتان سه نجهرى سه لجوقى كردوه كه له پاشا گه وره كانى سه لجوقيانه و دامه زينه رى يه كيك له گه وره ترين ئيمپراتوريه كانى دنياى ئيسلام بووه، له بهر ئه وهى سولتان سه نجهر له م شاره دا له دايك بوه نيويان ناوه سه نجار.

له زمانى ساسانيه كاندا ره و اجى ئه و كۆشكه زياتر بووه. بنياتنه رى الحضرايان كه سيك به ناوى "ساگرول" نووسيوه كه له بنه رت را به ته خته به ردى چوارگوش دروستيكر دبوو. □□

له نيو ئه و كۆشكه دا، به پيى نووسراوهى "ئيسته خرى" خانوى زورو جوانى تيدا بوه، كه ده رگا و پيچى هه موويان له به ردى تاشرا و بووه. □□ ئه و كۆشكه شيست بورجى گه وره ي هه بووه و له نيوان هه ر دووانه له وان 9 بورجى چكوله يان ساز كردبوو، له به رامبه ر هه ر بورجيك دا كۆشكيك هه بووه □□ كه به داخه وه له بهر

⁷⁰— ابن سرايون، لاپه ره 18 تا 12. ليره دا پتويسته زهينى نه و كه سانه ي ليكوئينه وه ده كه ن راكيشين بۆ نه وهى كه به ردتاشى يه كيك له هونه ره هه ره به رزه كانى به شى ميعمارى كوردستان بوو، هه روهك تا نيره چه ندجارمان هه ر له م كتبه دا ناماژه پي كرده و ليره ش دا له سه رى دواوين. ميعمارى يه كانى گه وره ي كورد له به شى زورى نه و ساختومانانه ي دروستيان كردون بۆ كاره كانيان ماده ي نه سلئى يان به رد بوه، شاره كانى گه وره ي وهك ميافارقين و ناميدو دياربه كرو خانوه كانى و شوينه كانى تر نمونه ي دروستيى نه م روانگه ن. به دلنبايى يه وه ده توانين بلين كه مؤره ي نه سلئى ساز كردنى خولقه ينه رى تاقه كان و خانوه كان له م هه رتيمه دا ميعماره كان و به ردتاشانى كورد بوون.

⁷¹— نيسته خرى لاپه ره كانى 4 تا 73

⁷²— جوغرافياى ميژووبى خاكى خه لافه تى رۆژه لات لاپه ره كانى 7 تا 106

نه پاراستن و كه مته رخه مي به شى زۆرى ئه و خانوه له ناو چووه، به تايبه تي ئه و به شانهي كه له دار دروست كرابوون.

كليساي شاري "ئيديسا" ره هيا ئورفه

EDESSA

سه رنجراكيش ترين شوينه واري مه وجود له كوردستان كليساي شاري "ئيديسا" يه كه به په هاو ئورفه شيان نووسيوه. ساز بووني ئه و كليسايه ده به نه وه سه ده ي دووه مي زاييني و زۆر له ميژووناسان و جوغرافي زانان، ئه وي به يه كيك له عه جايباتي

چوارينهی دنيا ده زانن ^{□□} و ده نووسن که مزگه وتی "الاقصى" یان له بیت المقدس (مالي پيرۆن) له سهر شيوازی ئه و دروست کردوه. ^{□□} گومه زی ئه و کلیسایه یان له مووزائیککی زۆر جوان ساز کردوه که له و زه مان دا که م وینه بووه. له بن ئه و گومبه زه هۆلی کلیسا هه لکه وتوه که دريژایی و پاناییه که ی 50 گه ز بووه و ته خته که شیان به به ردی گه وره ی که 2 گه ز دريژو 1/5 گه ز پان بوه فهرش کردبوو، ته واری ئه و به ردانه وینه ی گه لاه گولیان به شیوه یه کی جوان لی هه لکه ندرابوو. ئه و کلیسایه وینه ی کلیسایه ک بوو که له شاری ئامه د یا دیاربه کر هه بوو که شوینه واری به جیماوی گه وره یی و جوانی و شکۆکه ی ئه و نیشانده دن. هه ردی کلیسا به به ردی مه پمه پ فهرش کراوه، به نه خش و نیگارو گومه زه که ی سه رییه وه که جیگه ی عیباده تی ته رسایانه، ده رگایه کی ئاسنی کونکونی تیدایه که له هه یچ شوینیک نه مدیبوو. ^{□□}

⁷³ - مقدس = موقه ددهس لاپه ره کانی 7 تا 142

⁷⁴ - حمدوللا مسته وفی لاپه ره 166 و یاقووت حه مه وی به رگی دووه م 231

⁷⁵ - ناسر خوسره وی قوبادیانی ل 8 و یاقووت حه مه وی به رگی 1 لاپه ره 66 و ابن حوقه ل، لاپه ره 7 تا 154، که ئه و نوسخه یه ی ابن حوقه ل ته مریه له مووزه ی لوقری پاريسه.

کلیسای میافارقین

له "میافارقین" یش کلیسایه که هی زهمانی حه زه تی عیسایه و له سه ر بورجی باشووری پوژئاوای، خاجیکی گه وره ده بینرا که پووی له "بیت المقدس" بوو، نه و خاچه ش هر نه و که سه دروستیکردوه که خاچی گه وره ی کلیسای قیامه تی له "بیت المقدس" ساز کردبوو و وه ستایی و شاره زایی و زه ریفکاریه کی وای تیدا به کاره ینابوو که ده بووه هوی سه رسورپمان و ئافهرین گوتنی بینهران. □□

لیره دا پیویسته نه وه ش بلین که شاره کانی کوردستان، به تاییه ت له و به شان دا که له ژیر حوکی روم دابون کلیسای زور دروست کراون که هیندیک له نه وان وه ک گوترا شاکاریک له هونه ری ميعمارى بوون، هر وه ک حه مدوللا مسته وفیش بو شارى نه زه روم ده نووسی: "کلیسایه کی لییه که له شکوداری و جوانیدا باشتر له و خانوبه ره یه که له و ملکه دا نیه. گومه زیکی نه وه نده شازی تیدایه که په نجا گه زه و هیندیک له تاقه کانی له شهوی له دایک بوونی حه زه تی ره سوولدا تیک قرماو رووخا، هرکات ده یانه وی دروستی که نه وه، قبوولی بینا و سازکردنه وه ناکاو ده پووخیته وه. □□

⁷⁶— ابن حوقل، لایه ره 151، موقه دده سی، 140 و یاقوت حه مهوری بهرگی چاره م، لایه ره کانی 7 تا 703 و هرگیراو له جوغرافیای

میژوویی خاکی خه لافه تی پوژه لاتی لایه ره 22 تا 120

⁷⁷— حه مدوللا مسته وفی، لایه ره 262 و هرگیراو له لسته نه ج - لایه ره 126

پردی سنجه = سنگز

له شوینه‌واری دیکه‌ی کوردستان که خۆی پیناسه‌ی شاره‌زایی یه‌کجار زۆری کوردانه له سنعه‌تی میعماریداو پښتر له‌م بابته‌ دواین، پردیکه له‌سه‌ر چۆمی "سنجه" یا به‌قه‌ولی رۆمییه‌کان "سنگز" له شارۆچکه‌ی "سنجه" له قه‌راخ لقه‌کانی دوو چۆمی لای راستی فورات به‌ ناوه‌کانی سنجه‌و کیسووم، له نیزیك قه‌لای "بهسنا" که له زه‌مانی حه‌یاتی ابوالفداه‌ هه‌ر مابۆوه له‌دراوه. چۆمی سنجه ئه‌مپۆ "چه‌می بۆله‌م Bolam" ی پیده‌گوتری و تیکه‌ل چۆمی "کاخته" ده‌بی و له سه‌ره‌وه‌ی سیمسات ده‌پژڤته نۆو فورات. ئه‌و پرده‌ی که "ابن حوقه‌ل" و "ابوالفدا" و که‌سانیترا ئاوی له‌سه‌ر ده‌نووسن: "ئه‌و پرده‌ ته‌نیا یه‌ک کلّی هه‌یه که له به‌ردی تراشه، له‌و پرده‌ی گه‌وره‌ترو سه‌یرتر پرد نیه‌و به‌ یه‌کێک له شته سه‌یره‌کانی دنیا ده‌ژمیردری." یاقووت ده‌نووسی: "ئه‌و پرده‌ عه‌زیمه له‌راستیدا تاقیکه که پایه‌کی له‌م قه‌راخه‌و ئه‌ویتری له‌وبه‌رییه، زارکی ئه‌و تاقه‌ دووسه‌د شه‌قاوه‌و له‌به‌ردی تاشراوی گه‌وره سازکراوه که درێژی هه‌رکام له‌م ته‌خته به‌ردانه ده‌زهرع و بلینداییه‌که‌ی 5 مه‌تره. ده‌لین ئه‌و پرده‌یان به‌ یارمه‌تی ته‌لسمیک سازو ئاماده کردوه، یاقووت باسی ئه‌ستورایی به‌رده‌کانی نه‌کردوه. □□

پڤویسته بزاین که پردی سنجه هه‌مووکات وه‌ک یه‌کێک له عه‌جایاتی چوارینه‌ی دنیا، ده‌گه‌ل کلیسای ره‌ها، مناره‌ی ئه‌سکه‌نده‌رییه‌و مزگه‌وتی دیمه‌شق، هاتۆته‌ گۆرپۆ و نیوی براوه. ئه‌م پرده ئیستاش هه‌روا ماوه‌و له شته سه‌یره‌کانی دنیا ده‌ژمیردری. ده‌نووسن که ئه‌و پرده به‌فرمانی "ویسپاسیان Vespasian"

⁷⁸— ابن حوقه‌ل، لایه‌ره 120 و ابوالفیدا، 69 تا 265 و بلازری لایه‌ره 193، یاقووت حه‌مه‌وی به‌رگی 1 لایه‌ره 770 و به‌رگی دووه‌م لایه‌ره 278

⁷⁹— یاقووت حه‌مه‌وی، به‌رگی دووه‌م لایه‌ره‌کانی 591 و 147. موقه‌دده‌س، وه‌رگه‌راو له کتیبی لیسره‌نج، جوغرافیای میژووی خاکی خه‌لافه‌تی رۆژه‌لاتی لایه‌ره 32 تا 132. لیره‌ش دا سه‌رنجی خویننه‌ر بۆ که‌لک وه‌رگرتن له میعماری دا راده‌کیشین.

سازکراوه، که نووسه‌ری کتیب له ناسینی ئه و که سه‌دا به ته‌واوی سه‌رکه‌وتوو نه‌بووه، ته‌نیا وای بۆ ده‌چۆ که ده‌بی حاکمی ناوچه بووبی، دیاره خوینه‌ری ئه و دیرانه هۆی سه‌یر بوونی ئه و پرده‌یان بۆ ده‌رکه‌وتوه، ئه‌ویش یه‌ک تاق بوون یا یه‌ک کلّ بوونی پرده‌که‌یه که 112 هه‌نگاو درێژه. ئه‌و میعمارهی دروستیکردوه خه‌لکی میافارقین بوه. به‌له‌به‌رچاو گرتنی زه‌مانی سازکردن و نه‌بوونی که‌ره‌سه‌ی فه‌ننی ئه‌مڕۆیی، ئه‌و کاره، به‌ راستی له‌ کاره سه‌یرو سه‌مه‌ره‌کانی میعمارییه. به‌تایبه‌تی ئه‌گه‌ر بینای پردی تازه‌ی ئه‌سته‌نبول که کاری ژاپۆنییه‌کانه‌ و ژۆریش تاریف له‌ میعمارییه‌که‌ی ده‌کرۆ به‌ یه‌که‌وه به‌راوردی بکه‌ین و هه‌لیان سه‌نگین، ئه‌وه‌مان باشتربۆ ده‌رده‌که‌وی. وینه‌ی پردی سنجه له‌ لاپه‌ری 323 ی گۆڤاری جوغرافیایی "Geographical Journal" دا له‌ سالی 1896 دا هاتوه، ویرای باسیکی درێژ که "هیومان Human" نووسیویه‌تی، "پوش ئیستین Puch- Stein" یش له‌ کتیبی "Reisen in kleinasien" دا هه‌ر له‌ سه‌ری نووسیوه، سه‌رنج ده‌نه له‌ وچه‌کانی 41، 42 و 43 ی ئه‌و کتیبه. □□

به‌شی نۆهه‌م